

KÜLTÜREL RÖLATİVİZİM ZEMİNİNDE İNSAN

Neşet TOKU

<http://www.nesettoku.com.tr/?p=237>

Antik Yunan filozofu *Platon*, insanın üç yönünden bahseder: Düşünen, öfkelenen ve arzulayan. Bu üç yönden her biri, mükemmele ulaştıklarında kendilerine denk düşen erdemleri sergilerler. Düşünen yön, bilgelik; öfkelenen yön, cesaret ve arzulayan yön, ölçülülük. İnsanın erdemli olması bu üç yönün dengesiyle mümkündür. Erdemli insan, arzu ve öfkesini aklın kontrolüne sokabilen insandır.[1] Ancak, erdemli insanın mevcudiyeti, erdemli devletin varlığına bağlıdır. İnsanın bahsedilen üç yönü, bir arada yaşamayı mümkün kılan erdemli devletin üç fonksiyonunun bireye yansımalarıdır. Devletin üç fonksiyonu; yönetim, güvenlik ve ekonomidir. Bu üç fonksiyon aynı zamanda toplumu oluşturan ve birbirine muhtaç üç sınıfı ve onların fonksiyonlarını gösterir. Bunlar da bilge monark ya da aristokrat sınıf ve idare, cesur sınıf ve güvenlik, itaatkâr sınıf ve üretimden ibarettir. Devletin erdemli olması, her sınıfın kendi fonksiyonunu yerine getirmesi ve aralarındaki dengeyle mümkündür. Dolayısıyla erdemli devlet, bireye ve topluma nasıl erdemli olunacağını öğreten devlettir.[2]

Bu girizgahta anlatmak istediğimiz şey şudur: Devlet ve toplum felsefelerinden bağımsız bir insan felsefesi tasarlamak çok zor ve hatta imkansızdır. Yani, insan hakkında konuşmak, aynı zamanda toplum ve devlet hakkında konuşmak, devlet ve toplum hakkında konuşmak da insan hakkında konuşmak demektir. Bu konularda hangi türden bir öğreti ileri sürülürse sürülsün, onun ya devlet ve toplum anlayışı insan anlayışını determine edecektir ya da insan anlayışı toplum ve devlet anlayışını. *Platon*'un bireyi ve toplumu şekillendiren ve dolayısıyla da otoriter ve totaliter olan devlet anlayışı bu korelasyonun tipik bir örneğidir.

Tarihi perspektiften bakıldığında, insan merkezli düşünceler sistemli ve yoğun bir biçimde ilk kez *Rönesans* döneminde kendini göstermeğe başlamıştır. Yeniden doğuş anlamına gelen “Rönesans” terimi, Avrupa'nın kültürel açıdan yenileşmesini, yeniden doğuşunu ifade eder. Yenilenmesi istenen şey, eski diye nitelendirilen Ortaçağ Hıristiyan Avrupa kültürüdür. Yani eski, dinin dizayn etmiş olduğu insan ve hayat, yeniden doğacak olansa din-dışı düşüncenin dizayn edeceği insan ve hayattır. Bu anlamda *Rönesans*, geleneksel düzenin çözüldüğü ve modernitenin belirmeğe başladığı dönemdir.[3]

İnsan merkezli düşünme ve yenileşme istekleri şüphe yok ki, sebepsiz değildi. Ortaçağ kültürü; meşruiyetini *Katolik* kilisesinin resmi din anlayışından alan mutlak monarşiyi, feodal mülkiyeti, köylü ve asil şeklindeki eşitsiz hiyerarşiyi ve hayatı, Tanrı'ya refere edilen taktire tabi özgür olmayan insanı içeriyordu. Bu nevi değerlendirmeler yenileşme isteğinin gerekçeleri olmakla birlikte ona yönelik eleştirilerin, belli ölçülerde doğruluk değeri taşıdıkları da bir vakıadır.

Böyle bir yapıyı değiştirmeyi ve insan ekseninde yenilemeyi hedefleyen *Rönesans* kültür akımının temel yansıması "*hümanizm*" düşüncesidir. Hümanizm, 15. yüzyılda evvela İtalya'da belirip, kısa süre içinde tüm Avrupa'ya yayılan Antik Yunan-Roma kültürüne dayalı değerleri yeniden diriltmeyi amaç edinen dünya görüşüdür. Hümanizm, Antik kültürü temsil eden metinleri araştırmaya, onları gün ışığına çıkarmaya yönelik bir filoloji faaliyeti görünümünde ise de bu faaliyet esasında, Antik kültürün insan ve hayat anlayışından esinlenerek Ortaçağ geleneğine karşı yeni bir insan ve hayat anlayışı oluşturmayı içeriyordu. Bu çerçevede hümanizm genel olarak insanda merkezini bulan bir hayat ve evren anlayışı, olarak tanımlanabilir. Kavramın ön plan çıkan bu felsefi niteliği, onun insan davranışını etkileyen ve özellikle toplumun yapılandırılmasında yön gösteren bir ideoloji niteliği taşıdığı anlamını da ifade etmektedir.

Hümanizm, Ortaçağın Hıristiyan zahitlik geleneğine ait beden ve madde gerçeğini hor görme ya da küçümseme gibi eğilimlerin aksine, Antik kültürde olduğu gibi insanı ruh ve beden bütünlüğü içerisinde ele alır. Hıristiyan gelenek, bedeni ve maddeyi; insanın bu dünyadaki varlığı ile ilgili gerçeklerde, onun ruhunun arındırılması gayesinden saptıracak bir tehlike olarak görüyordu. İnsanın arınmasının ve kemale ermesinin tek yolu dünyadan kaçmak, dünyanın maddi zevklerinden uzaklaşmaktır. Dünya ötesine yönelik bu Hıristiyan etiği, hümanizm hareketinin dünyevi eğilimi içerisinde kısa zamanda eriyip gitmiştir. Hümanizm etiğinde dünya nimetleri ve insanın bu dünyadaki varlığı onun yetkinliği için bir tehlike, bir engel oluşturmazlar. Aksine insanın yetkinliği için gereklidirler. Hayatın somut gerçekleri üzerine ortaya çıkan yeni perspektifler hümanist kültürün karakteristik özelliğidir. Evlilik, çalışma, para birikimi, refah ve benzeri gerçeklikler hümanistler için yetkin insan ülküsünün kapsamı içerisinde dirler. Çalışmaya Tanrı'nın bir laneti olarak bakan Ortaçağ Hıristiyan düşünüşü, yerini onu bir fazilet olarak yücelten yeni bir anlayışa bırakmıştır. Çalışma, doğayı değiştiren, onu daha insancıl kılan, toplumu yaratan ve şekillendiren bir etkinliktir artık. Keza evlilik, bireysel ihtiyaçların teminini

sağlamaktan öte toplumun temel birimi olarak insanın yetkinleşmesini sağlayan ortam şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır.

Böylelikle, insan ve insan eylemlerinin etik değerlendirmesinde bir dönüm noktası açılmıştır. Etik eylemin amacı insanın doğasını aşmak, bir takım metafiziki kurallara uymak değil, bilakis insanın yeteneklerini bir ahenk içerisinde geliştirmek, yani insanın doğasını gerçekleştirmektir. Bütün bunlar, hümanist etiğin, Ortaçağın geleneksel eskatolojik etiğinin aksine, temelde bu dünya içerisinde insanın yerinin ve görevlerinin tespit edilmesine yönelik seküler bir etik anlamını taşıdığını göstermektedir. Yetkinlik anlayışının bu yeni ve dünyevi boyutları çerçevesinde toplumsal ilişkilerle ilgili gerçekler, kısa süre sonra yeni bir forma dönüşecektir.

Rönesans hümanizmini Ortaçağ insan anlayışından keskin hatlarla ayıran asıl nokta, “*insan onurunun (honour) temeli nedir?*” sorusuna verilen cevapların değişmesidir. Ortaçağda insan sözde “*eşref-i mahlukat*”tı, ancak onu asıl onurlu (*honour*) yapan şey, feodal hiyerarşiydi. Hiyerarşinin alt basamaklarına, yani asiller sınıfına mensup olmayanlara “onur” (*honour*) pek de yakışmıyordu. Hümanizm, hiyerarşik onur (*honour*) kavramının, türdeş onur (*dignity*) kavramına dönüşümünü sağladı. İnsan, hiyerarşik statülerden ötürü değil sadece ve sadece insan olduğu için onurludur artık denildi.

Bu dönüşümü sağlayan hümanist düşünürlerin en önemli iki şahsiyeti, insan onuru üzerine ilk yazıları kaleme alan İtalyan, *G. Manetti* ve *G. P. della Mirandola*’dır. *Manetti* için insanın onuru, esasen onun çalışma gücünde, yaratıcılığındadır. Çalışmasına özgün nitelik kazandıran şeyse onun özgürlüğüdür. İnsan, özgürlüğüyle kendi faaliyetinin sahibidir. İşte, onur ve değer nihai temeli budur. Bu onur ve değer anlayışı, *Mirandola*’nın düşüncelerinde daha geniş bir çerçeve içerisinde ele alınmıştır. *Mirandola*’ya göre özgür iradesi ve aklıyla evrenin merkezini oluşturan insan, kendi kaderini çizdiği gibi, kendi varlığının değerini de belirler. Dolayısıyla kendi kendisinin yaratıcısı da olur.

İnsan onuru ve değerinin bu tanımı insan aklının yeni bir değerlendirmesini de içermektedir. Ortaçağda, geleneksel düzenin rasyonalizasyonunun bir aracı olan akıl, *Rönesansla* birlikte dinsel etki ve geleneksel bağlardan yalıtılarak, hakikatin ne olduğunun, nerede ve nasıl araştırılacağına kriterine dönüşmüştür. Böylesi bir dönüşüm şüphesiz toplumsal ve siyasal hayatın dönüşümünü de beraberinde getirecektir.

Hümanist düşünce, ekonomik faaliyetlerin gelişmesiyle zayıflayan feodal düzenin çökmeye yüz tuttuğu komünler sisteminin uzantısı olan toplumsal çerçevede gelişmeye başlamıştı. Yoğunlaşan kentleşme ve ekonomik ilişkilerin ortaya çıkardığı ekonomik insan tipi, aynı zamanda yeni değerlerin ortaya çıkmasını da sağlıyordu. Ekonominin artan önemi, toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişikliklerle birlikte, siyaset alanında birtakım sorunların ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu sorunlara getirilen çözüm, Ortaçağın feodal ve soyluluk ilişkilerinden bağımsız olarak, sermaye dolaşımını azami ölçülerde sağlayabilecek yeni bir devlet anlayışı oldu. *N. Machiavelli* bu yeni anlayışın ilk temsilcisidir. Ona göre devlet, her türlü aşkın güçten bağımsız, her şeyin kendisine tabi olduğu, seküler, merkeziyetçi, otoriter ve totaliter olmak zorundadır.

İnsanın ekonomik, sosyal ve siyasal bütünlük çerçevesinde şekillenmesini isteyen hümanist düşünce, genel bir eğitim ülküsünü ve onu gerçekleştirecek olan temel bir eğitim programını da içerir. Ekonomik ve siyasal merkeziyeti esas alan devletin çarkı, ona dışı olacak yeni insan tipinin imali için eğitimi zorunlu kılmaktadır.[4] Bu anlamda eğitim, insanı, akılcı olmayan görüşlerden kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın örgütlediği topluma katılmaya hazırlayan bir programdır. Eğitim programının uygulama alanı olan okul, insanların kökenlerinden koparılmasını sağlayarak geçmişin doğuştan ayrıcalıklı insanları yerine, tarafsız (!?) sınavlar vasıtasıyla seçilen insanları geçirecektir.[5]

Hümanist kültür, 18. yüzyıl *Aydınlanma Çağı*sonrası Avrupa’da istikrar kazanan ve bilahare bütün dünyayı etkisi altına alan yeni hayat tarzı ve yeni örgütlenme biçimlerini ifade eden “*modernite*”nin nirengi noktalarının oluşmaya başladığı atmosferdir. Bu noktaları yukarıda anlatılanlar ışığında vurgulayacak olursak: Bireysel, toplumsal ve siyasal hayatın rasyonalizasyonu; ekonomiye dayalı örgütlenme ve ahlakın sekülerizasyonu tepe noktalardır. Saydığımız bu üç parametrenin şekillendirdiği hayat tarzını tanımlayan modernite, her şeyden önce kendini herhangi bir dine bağlı olarak örgütlemeyen seküler, toplumsal ve siyasal bir projedir.

Böyle bir örgütlenme içerisinde insan, artık Tanrı’nın yarattığı bir varlık olduğu için değil, rasyonel iş bölümünü gösteren statülere bağlı, toplumsal yapının iyi biçimde işlemesine katkıda bulunması gereken roller tarafından tanımlanan, eşit ve türdeş onuru haiz sosyal bir aktör olup, statüsünün gereği olan rolleriyle değerlidir. Modern devlet, “*eşit tanınma*” temelinde yönetime katılımı ifade ettiği için de insan, bireyden ziyade bir *yurttaş*tır. İyilik ve kötülük, kurumların istikrarına yararlı ya da zararlı olmakla ilintilidir. Erdemlilik, yasalara

saygılı olmak, özgürlükse yasalara uymaktadır. Yurttaş için ahlakî yargının kriteriyse Tanrı değil, modern kutsal, toplumdur.

Hümanist kültürün bir uzantısı olarak değerlendirdiğimiz modernitenin ortaya çıkarmış olduğu modern insanın profilini yukarıda anlatılanlar ışığında şu şekilde çözmek her halde yanlış olmayacaktır: O, her türlü kutsaldan bağımsız, akli ve çalışmasıyla kaderini kendisinin belirlediğine inanan, ekonomik düşünen, onuru ve değeri statü ve rollerinden kaynaklanan, doğasını toplumun yararı doğrultusunda gerçekleştirdiği için erdemli ve modern devletin yasalarına nispetiyle özgür ve eşit olan yurttaştır.

Gelinen bu noktada, modernitenin yurttaş-insanının mahiyetine yönelik şu soruyu sormak kaçınılmazdır: Ortaçağ Hıristiyan geleneğine mensup insana, kendisi olmadığı, kendi kaderini kendi çizemediği, dolayısıyla da özgür ve eşit olmadığı gerekçesiyle karşı çıkılarak yaratılmak istenen modern insan, yurttaş acaba olumsuzluk şeklinde görülen şeylerden kurtulmuş ve kendisi olabilmiş midir?

Bu soruya müspet cevap vermek pek de mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki: Sözde, Tanrı'nın taktir etmiş olduğu (!?) bir kaderden kurtarılmaya çalışılan insan, toplum ve devlet şeklindeki ikame kutsalların takdirine bırakılmıştır. Feodal hiyerarşiden kurtarılmaya çalışılan insan, ekonominin ve bürokrasinin hiyerarşisine takılmıştır. Özgür olmadığı düşünülen geleneğin eşref-i mahlukatı, modernitenin, yasalara itaat eden, türdeş onuru haiz, iyi yurttaşına dönüşmüştür. Kilise tarafından dizayn edilmemesi istenen insan, modern, seküler kilise, eğitim tarafından dizayn edilmiştir. Sözde dinden kaynaklandığı iddia edilen eşitsizlik, modernitenin ekonomik ve politik eşitsizliğine bürünmüştür. Kutsalın sabitelerinden arındırılmaya çalışılan akıl, ona karşı radikal şüpheciliği yaygınlaştırırken kendisi de radikal şüpheye maruz kalmış ve modernitenin pozitif sabitelerine bulaşmıştır. Geleneğin, mahremiyet alanında kendini gerçekleştiremediği ve kendisi olamadığı söylenen insanı, modernitenin sözde herkese açık kamusal alanında, kendini gerçekleştirmek, kendisi olmak şöyle dursun; sanal, kitlesele atoma dönüşmüştür. **Özgürlük** ve **eşitlik** temelinde "**tanınma**"yı sözde baz alan modernite, homojen bir toplum yaratarak, birey olan insanın tanınmasından öte tanınmaz hale gelmesine vesile olmuştur. Kısacası, insanın mahiyetini özgürlük ve özgürlüğü de başkalarının keyfi isteklerinden bağımsız olmak şeklinde tarif edecek olursak, modern insanın mahiyeti sanal özgürlük ve sanal bağımsızlıktır.

Acaba, Ortaçağa karşı modernite tarafından kurgulanmak istenen insan, modernitenin fiyaskosuna ve moderniteye rağmen var olamaz mı? Yani, hakiki insan ve hakiki özgürlük

mümkün değil midir? Kanaatimizce bunun imkânı, modern dünyada kısmen de olsa var olmaya devam eden ve fakat modernite tarafından tamamen imha edilmek istenen hakiki geleneğin kalıntılarında yatmaktadır. Bizim bahsettiğimiz gelenek, Ortaçağ Katolik Hıristiyan geleneği değil, ebedi ve ezeli hikmeti haiz insanlığın birliğini anlatan, tevhidi gelenektir. Tevhidi gelenek, âdet alışkanlık ve miras yoluyla devralınmış düşünce kalıpları ve benzeri şeyleri daha doğrusu “ataların üzerinde bulunduğu yolu” değil, insanlığa açıklanmış ya da açıklanmamış kutsal bir kaynağın hakikatlerini, ilkelerini ve onun farklı diyarlardaki tezahürlerini, bir başka tabirle kutsal, ebedi ve ezeli hakikatin sonsuz hikmet ile birlikte değişmez prensiplerinin zaman ve mekandaki sürekli uygulanışını ifade eder.^[6] Bu gelenek, bütün insanları ve kültürleri eşit kabul eden selim akıl ve ahlak temelinde kurulmuş olan gelenektir.

Tevhidi gelenek, hakikatin çokluğu veya yokluğu anlamındaki post-modern rölativiteyi değil evrensel ahlaki değerleri haiz insanın plüral pratiğini ifade eden kültürel rölativiteyi içerir. Kültürel rölativite, Ortaçağ Hıristiyan geleneğini moderniteye tebdil eden evrensel eşit insan onuru inancının ahlaki aksiyomudur. Modernitenin insanları türdeş hale getirmesinin, yani başka bir ifadeyle farklılıkları görmezlikten gelmeye başlamasının sebebi, “eşit insan onuru” inancını, metafiziki bir inanç olmaktan çıkarıp, seküler ve pragmatik bir ilkeye dönüştürmesidir. Halbuki insanların eşit kabulü, onların ahlak temelli kültürlerine, örf ve adetlerine eşit değer yargılarıyla yaklaşılmasını gerektirir. Bu yaklaşım ise evrensel olmakla birlikte seküler olmayan ahlak anlamındaki tevhidi geleneğin kabulüyle mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, kültürel farklılıklar bir tesadüf değil, evrensel bütünlüğün ve çokluk içinde birliğin sağlanmasına yönelik birer araçtır. “Bizi bu kavrayıştan yoksun bırakacak tek şey, sadece ahlaki zaaf tır.”^[7]

Tevhidi gelenek, yani evrensel ahlak, insanları, Tanrının hiçbir istisna söz konusu olmaksızın ve tam bir eşitlikle insanlık ailesinin hepsine tanıdığı, insanlık onuruna sahip fertleri olarak değerlendirir. İnsanlık onurunda din, dil, cins, renk, ırk ve millet farkı gözetilmediği gibi, insanlık onuruna sıkıca bağlı olan ve faydalanılabilmesi için, “insan” ferdi olmaktan başka şart aranmayan gerçek anlamda insan haklarına sahip olunmasında da hiçbir farklılık ve ayrıcalık gözetilmez.

İnsan hakları; can, mal ve ırz emniyeti, mahremiyetin muhafazası, din ve düşünce hürriyeti gibi en temel hakları içermekle birlikte, ehliyete bağlı olarak kazanılan kamusal haklardan farklıdırlar. Herhangi bir şart ve kayda bağlı olmayan temel haklar, herkes için geçerlidir. Toplumsal bir görevi ifa etmek anlamındaki müktesep, kamusal haklar ise temel

haklardan farklı olarak, o görevin gerektirdiği bilgi, beceri ve uzmanlık gibi şartlara bağlıdır. İnsan hakları, toplumun veya devletin inisiyatifine bırakılmış ve onların eliyle fertlere dağıtılacak olan haklar da değildirler. Kamusal haklar ise ehil olan fertleri görevlendirmek üzere topluma tevdi edilmiş olan haklardır. Hem temel insan haklarının hem de toplumsal görevleri talep edebilme anlamındaki kamusal hakların garantörleri de hukuk devletidir. Hukuk devleti, hukuku, yani kanunları olan devlet demek olmayıp, gerçek anlamda insan haklarının eksiksiz güvence altına alındığı, topluma yönelik görevlerin ehillerine tevdi edilen birer emanet şeklinde kabul edildiği ve adaletin tam manasıyla hakim olduğu devlet demektir.[8]

İşte, bizim kültürel rölativite olarak nitelendirdiğimiz zemin, ahlak ve hukuk temelli olan ve hukukun her şeyin üstünde tutulduğu, gerçek anlamdaki demokratik zemindir. İnsanların, insan, özgür, eşit, kardeş ve kendisi olabilmesi de ancak böyle bir zeminde mümkündür.

[1] William S. Shakıan, Felsefe Tarihi, Çev., A. Yardımlı, İdea Yay, İstanbul, 1990, s. 59.

[2] Eflatun, Devlet, Çev., S. Eyüboğlu – M. A. Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 130-135.

[3] B. Russell, Batı Felsefesi Tarihi, Çev., Muammer Sencer, Say Yay., İstanbul, 1983, s. 475.

[4] Boğos Zekiyan, Hümanizm, İnkılâp ve Aka Yay., İstanbul, 1982, ss. 22-28.

[5] Alain Touraine, Modernliğin Eleştirisi, Çev., Hülya Tufan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1984, ss. 26-27.

[6] S. Hüseyin Nasr, Modern Dünyada Geleneksel İslam, Çev., S. Ş. Barkçın – H. Arslan, İnsan Yay., İstanbul, 1989., s. 15.

[7] C. Taylor, Çokkültürcülük, “Tanınma Politikası”, Çev., Y. Salman, Y. K.Y., İstanbul, 1996., ss. 79-80.

[8] Hüseyin Hatemi, İnsan Hakları Öğretisi, İşaret Yay., İstanbul, 1988, ss. 260-289.